

НАПРЯМ 3. СВИТОГЛЯДНО-ІСТОРИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-302-9-14>

Анісімов В. М.,

*молодший науковий співробітник відділу природно-техногенної
та екологічної безпеки*

*Державної установи «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку Національної академії наук України»
м. Київ, Україна*

ВЧЕННЯ ПРО НООСФЕРУ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПОГЛЯДИ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СВИТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

В науковій творчості В. І. Вернадського, що відзначається широтою охоплення фундаментальних проблем, найголовнішим визнається учення про ноосферу, смисл і значення якого полягає в тому, що наділена свідомістю і розумом людина перетворюються на самодостатню силу перетворення світу в напрямку подальшого поступального розвитку природи загалом. Надалі його, як відомо, було покладено в основу концепції сталого розвитку, що нині фактично набула статусу світоглядного орієнтиру для усього людства. Метою сталого розвитку є покращання якості людського життя, відповідно до можливостей оточуючих екологічних систем, що передбачає недопущення погіршення природних умов життєдіяльності та забезпечення гідного життєвого рівня як для кожної нині живущої людини, так і для майбутніх поколінь людства.

В означеному аспекті треба відмітити, що розробка вчення про ноосферу відбувалась на етапі піднесення третьої наукової революції, коли вже було досягнуто потенційні можливості наукових відкриттів для перетворення навколишнього світу в інтересах людства, але ще не відбулось їх повсюдного впровадження у життя, а отже антропогенний вплив на довкілля ще не набув нинішніх загрозливих масштабів. У концепції сталого розвитку натомість провідною думкою є тривога стосовно перспектив збереження безпечного для існування людини довкілля, але загальний технологічний оптимізм притаманний ноосферному вченню зберігається, що знаходить зокрема вираження в

ідеї про можливість досягнення позитивних змін у ставленні людства до природи на основі лише усвідомлення тих загроз, які воно несе середовищу свого існування.

Однак реалії сьогодення свідчать про незмінність в цілому практики фактично безвідповідальної експлуатації природних ресурсів – не тільки використовуваних в економічній діяльності корисних копалин та іншої сировини, але й атмосфери, ґрунтів, водного та біосферного середовищ, які піддаються надзвичайному побутовому забрудненню. Людство в цілому продовжує ставитись до природи як і протягом тисячоліть своєї історії, виступаючи по суті по відношенню до навколишнього природного середовища як інвазійний вид, тобто той біологічний вид, який своїм вторгненням в певну екосистему, руйнує її. Як наслідок – несприятливі для людини природні процеси не тільки не піддаються коригуванню, що мало б бути згідно баченню ноосфери та сталого розвитку, а взагалі виходять з під людського контролю. Таким чином невизначеними стають перспективи глобальних кліматичних змін, ознаки яких у вигляді глобального потепління набувають все більшої виразності.

Очевидно відмічена поведінка людини стосовно власного довкілля зумовлена її економічними інтересами. І в цьому зв'язку варто проаналізувати економічні погляди В. І. Вернадського як творця ноосферного вчення, що є науковим підґрунтям концепції сталого розвитку.

Отже, як відомо, економічні погляди В. І. Вернадського визначаються як фізико-економічні й він називається серед фундаторів української фізико-економічної школи [1, с. 24, 65, 84, 95; 2, с. 21]. Фізична економія – це комплекс ідей, концепцій і відповідних методологічних засад, які у розвитку економіки надають пріоритет природним законам [2, с. 21]. Провідними ідеями цієї школи є уявлення про те, що додаткова вартість породжується природою як щорічне збільшення сонячної енергії, що має місце лише в хліборобстві [2, с. 30]. І відповідно, основною сферою економіки визнається сільськогосподарське виробництво. Тобто фізико-економічний погляд є фактичною антитезою до засад основних економічних вчень, що існували за часів В. І. Вернадського й не втратили свого значення до сьогодні, а саме: трудовій теорії вартості на якій ґрунтується класична і марксистська економічні думки та теорії граничної корисності напрацьованої австрійською економічною школою.

Загалом в період розробки В. І. Вернадським ноосферного бачення майбутнього світу в економічній науці переважали погляди стосовно необхідності державного регулювання ринкових відносин, що багато в чому являли собою реакцію на негативні наслідки дії сил стихійного

ринку – концентрацію капіталу та зростання майнової нерівності в суспільстві між меншістю його найбагатших членів і основною масою громадян. Вказані наслідки призвели до потужних соціальних потрясінь в першій чверті минулого століття, що породили російську комуністичну диктатуру, яка будувалась на всезагальному одержавлені. Натомість у вільних демократичних країнах розвинулась кейнсіанська економічна школа, що розробляла питання макроекономічного регулювання ринкової економіки. Завдяки теоретичним здобуткам названої школи в практичній діяльності в провідних західних країнах було сформовано модель соціальної ринкової економіки та вдалося досягти найвищого в історії людства рівня суспільного добробуту.

Проте цілий ряд об'єктивних та суб'єктивних обставин призвели до втрати дієвості кейнсіанських економічних механізмів на зміну яким поступово почали повертатися монетаристські підходи щодо мінімально обмеженого державним регулюванням розвитку ринкової економіки. Теоретичне підґрунтя цьому повороту світової економічної думки надала передусім чиказька економічна школа [3, с. 213–214, 215–216]. Перехід економіки провідних економік провідних країн світу багато в чому дозволив їм виграти протистояння з ворожим їм угрупованнями країн з одержавленою жорстко централізованою економікою. Але разом із тим все більш наочно почало виявлятися розшарування в доходах і рівні життя між різними верствами населення як наслідок дії вільних ринкових сил, що його неможливо уникнути. Особливо гостро це знаходить вияв на глобальному рівні між найбільш економічно розвиненими країнами Заходу та всім іншим світом. Наявність зазначеної нерівності стало однією з причин чому виступаючи з претензією на лідерство в незахідному світі РФ, а також КНР наважились на анти-західну конфронтацію, найгострішим проявом якої нині є російське військове вторгнення в Україну. Та найбільш далекосяжні негативні наслідки матиме деградація довкілля під дією антропогенних викидів техногенного діоксиду вуглецю, що спричиняє відносно швидкі кліматичні зміни і передусім глобальне потепління. Серед його найсуттєвіших наслідків розглядається затоплення узбережжя та відтак зменшення площі суходолу внаслідок танення існуючих на планеті льодовиків з наступним підвищенням рівня Світового океану. Надалі зміни в родючості рослин, втрата нерухомості на узбережжях, де проживає значна частина людства, з наступною появою значних мас кліматичних мігрантів з постраждалих регіонів, а також зростання безробіття та дезорганізація економічного життя в цілому – це ключові економічні наслідки наявних на сьогодні екологічних загроз [4, с. 332–334, 387–388].

Для запобігання розвитку вказаних негативних подій в рамках реалізації засад сталого розвитку пропонуються цілий ряд заходів перш за все маючих техніко-технологічний характер – таких як, наприклад, уведення на заміну нині домінуючих двигунів внутрішнього згорання на вуглеводневому палеві на менш шкідливі для довкілля електричні чи водневі. Однак щодо інституційні економічні форми передбачається залишити без змін, мова лише йдеться про необхідність створення відповідних ринків під нові більш екологічно нейтральні технології. Проте, як видається, сутність ринкових механізмів є такою, що спрямовується на безмежне збільшення виробництва та споживання, а отже, існуюча на сьогодні ситуація буде зберігатись аж до настання нової природно-кліматичної епохи, що нарешті зумовить трансформацію моделі господарювання і у виробленні якої важливе місце мають посісти економічні та загальнонаукові ідеї В. І. Вернадського.

Водночас вже сьогодні природно-кліматичні зміни відображають обґрунтовану В. І. Вернадським взаємозалежність людської цивілізації та природи і це слугує підставою для подальшого розвитку економічної теорії, у тому числі й беручи до уваги його економічні погляди. Так, в них можливо углядіти деякі невідповідні нинішнім реаліям аспекти і передовсім орієнтацію на природні ресурси як базу економічного розвитку, оскільки нині вже набуло широкої апробації наукова концепція щодо так званого «ресурсного прокляття». Останнє полягає у тому, що наявність в певній країні значних запасів природних ресурсів забезпечує її владні верстви величезними прибутками від їх продажу, незалежно від потужності та успішності функціонування національної економіки, а отже влада не відчуває необхідності виявляти активність в підтриманні економічного розвитку своєї країни на засадах прогресивного технологічного розвитку [5, с. 29]. Адже саме на шляхах освоєння найновіших технологій, що потребують високоосвіченого та висококваліфікованого персоналу можливо досягти конкурентоздатності національної економіки на глобальному рівні.

Але, разом із тим, в ідеях В. І. Вернадського наявні теоретичні підстави для обґрунтування економічного розвитку саме на засадах новітнього, побудованого на застосуванні знань як основного ресурсу, інформаційного суспільства, беручи до уваги притаманне вченню про ноосферу акцентування на провідній ролі людського розуму та інтелекту.

Список використаних джерел:

1. Воробйова Л.В. Володимир Вернадський і фізична економія : монографія. Київ : КНЕУ, 2019. 173 с.

2. Фізіократична доктрина розвитку бухгалтерського обліку : монографія / В. М. Жук, Б. В. Мельничук, С. М. Остапчук та ін. ; за ред. В. М. Жука. Київ : Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2015. 234 с.

3. Stedman Jones D. Masters of the Universe. Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2012. 440 p.

4. Сміл В. Енергія та історія цивілізації / пер. з англ. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2020. 400 с.

5. Как избежать ресурсного проклятия / под ред. М. Хамфриса, Д. Сакса и Д. Стиглица с предисловием Д. Сороса ; пер. с англ. Москва : Издательство Института Гайдара, 2011. 464 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-302-9-15>

Бевз Т. А.,

*доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу теорії
та історії політичної науки*

*Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

ТЕМА «ВІЙНИ» У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО

За широтою наукового кругозору і різноманітністю наукових відкриттів Володимир Вернадський стоїть особіно серед інших великих дослідників нашого часу. Універсальний розум, енциклопедичні – природничі і гуманітарні – знання та інтереси, особлива увага до всієї історії досягнень людського духу, незвичайна різнобічність власних відкриттів і цілісний підхід до світу були домінантними у житті Володимира Вернадського. Воістину не було і немає вченого, який міг би настільки довгі роки продовжувати так глибоко розробляти численні наукові проблеми, пов'язані з різним наукам.

У рік його 160-річчя із дня народження Президент України Володимир Зеленський сказав про видатного українського вченого Володимира Вернадського як про людину, «якій довелося жити в дуже складний час, але яка попри все вірила в Україну, обирала Україну й допомагала Україні» [1]. За його довге життя він пережив три